

QASHQADARYO VOHASINING GEOGRAFIK JOYLASHUVI VA QADIMIY ZIROATCHILIKDAGI O'ZIGA XOS JIHATLAR

Haqqulov Sarvar Abdualimovich

Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada qadimiy sivilizatsiya o'choqlaridan biri hisoblangan Qashqadaryo vohasining geografik joylashuvi, voha aholisining asosiy xo'jalik mashg'ulotlaridan bo'lgan ziroatchilik bilan bog'liq o'ziga xos jihatlari qisqacha talqin qilingan.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo, voha, hudud, ziroatchilik, xo'jalik, omoch, sivilizatsiya, joylashuv, davr, taraqqiyot, etnik madaniyat.

O'zbekistonning janubiy sarhadlarida joylashgan Qashqadaryo vohasi jahon sivilizatsiyasining qadimiy oltin beshiklaridan biri sanaladi. Voha O'zbekistonning geografik xaritasida o'ziga xos qulay hududda joylashgan bo'lib, bu qadimdan aholining dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik kabi an'anaviy xo'jalik mashg'ulotlari bilan shug'ullanishlari uchun qulay imkoniyat yaratib elgan. Shu bilan birga voha aholisining etnik tarkibi xilma – xilligi bilan boshqa hududlardan ajralib turadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek “2700 yildan ziyod qadimiy tarixga, qadimiy madaniyat va sivilizatsiya durdonalariga ega bo'lgan Qashqadaryo zamini bizga Yaratganni marhamati bilan ato etilgan bebaho va buyuk zamindir”[1].

Qashqadaryo vohasi dunyo madaniyati taraqqiyotining oltin belbog'i bo'lmish Buyuk Ipak yo'lining eng muhim nuqtalaridan birida joylashganligini hammamiz yaxshi bilamiz. Bu serfayz zamin o'zining beqiyos moddiy va ma'naviy ne'matlari bilan mashhurdir. Qadimiy Nasaf va Shahrisabz, Kitob Yakkabog' xalqi madaniyati voha taraqqiyotida alohida o'rin tutadi.

Qashqadaryo vohasi, Pomir – Oloy tog‘ tizmasining g‘arbiy chekkasida, Amudaryo va Zarafshon daryolari, Hisor va Zarafshon tizma tog‘lari orasida. Shimoli – g‘arbda Buxoro, janubi –sharqdan Surxondaryo, janubi–g‘arb va g‘arbdan Turkmaniston, sharqdan Tojikiston va Samarqand viloyatlari bilan chegaradosh, tarixiy taraqqiyoti ko‘p jihatdan Buxoro va Samarqand viloyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Qashqadaryoning yuqori qismi qadim va o‘rta asrlarda So‘g‘dning bir qismi hisoblanib kelgan, daryoning quyi oqimidagi hududlar ko‘pincha Buxoro viloyati tarkibiga kirgan. Lekin shunga qaramasdan Qashqadaryo viloyati o‘ziga xos iqtisodiy, madaniy va etnik taraqqiyotga ega bo‘lgan mintaqa hisoblangan. Vohaning aksariyat qismi keng cho‘ldan (Qarshi cho‘li), faqat janubi–sharqiy hududlari tog‘lar bilan o‘ralgan. Arab geograflari Istahriy (850–934), Ibn Havqal (X asr) Qashqadaryo vohasini ikki viloyatga: Kesh va Nasaf viloyatiga bo‘ladilar. Vohaning yuqori hududlari Kesh, daryoning quyi oqimidagi hududlar esa Nasaf viloyati tarkibiga kirgan.

Akademik K.Shoniyozovning ma’lumotlariga ko‘ra, qadimgi Shi viloyatining janubi-g‘arbiy chegarasi hozirgi Qarshi hududlariga yaqin bo‘lgan. Ayrim davrlarda, ehtimolki VI-VII asr o‘rtalarigacha, hozirgi Qashqadaryo vohasi ham Shi viloyati tarkibiga kirgan. Xitoy solnomalarida Nashebo (kichik Shi) ning egallagan yerlari oldingi Tuxolo (Toxariston)ga qarashli bo‘lganligi qayd etiladi.

Darhaqiqat, voha milodiy I-V asrlargacha Toxaristonda hukmdorlik qilayotgan Kushonlar qo‘lida bo‘lgan. Nihoyat, Shi viloyati kuchayib, VI asrning oxirida vohani o‘ziga tobe etgan. Hokimlari yabg‘u (jabg‘u) unvoniga ega bo‘lib, Kan (Samarqand viloyati) hokimlari urug‘laridan edi. Aholining asosiy qismi o‘troq holda yashab, dehqonchilik bilan shug‘ullangan. Urf-odatlari va udumlari ko‘proq Kan aholisiga o‘xshash bo‘lgan. Bu holat Qashqadaryo vohasi va Zarafshon vodiysi aholisi etnomadaniyati mushtarak ekanligidan dalolat beradi[2].

Vohaning qadimgi tarixidan ma’lumki aholining asosiy xo‘jalik yumushlaridan biri ziroatchilik hisoblangan. Ziroatchilik xo‘jaligining rivoji birinchi galda uning texnikaviy jihozlanishi va agrotexnik bilim darajasiga bog‘liq. Voha ziroatchiligi XX asr arafasida nisbatan qoloq moddiy texnika

bazasiga ega bo'lgan edi. Arxeologik ma'lumotlarga qaraganda, bu yerda ziroatchilik qurollarining ko'pchiligi, ayniqsa, yer haydash va ekin, o'rish qurollari ming yillar davomida o'zgarmay hozirgacha yetib kelgan.

Qashqadaryo vohasining jamoa va shaxsiy xo'jaliklarida yerga ishlov berish qurollarining an'anaviy turlari hozir ham ishlatilmoqda. Masalan, yerni haydashda yog'ochdan yasalgan omoch (ba'zi yerlarda sipor, azal) kabi qurollar ishlatiladi. Omoch bo'yinturuq va tirkash bilan molga qo'shilgan. Haydalgan yerni tekislash va kesaklarni yanchish uchun taxta mola yoki tishli sixmola (dandana) ishlatilgan. Yer ishlarida bel, ketmon, kapcha (kichik bel), hosil yig'ishda o'roq va xirmonda panshaxa, yog'och bel, zag'ama (tir) kabi qurollar XX asrning 30-yillari o'rtalarigacha juda keng foydalanilgan, ayrim joylarda ular hozirgacha saqlanib kelmoqda.

Qishloq xo'jaligining barcha sohalarida, ayniqsa, ziroatchilikda eng muhim mehnat qurollari omoch, ketmon, barana, bel va o'roq hisoblangan. Mazkur qurollarning mahalliy turlari biroz farq qilgan. Omoch butun O'rta Osiyoda deyarli bir xilda bo'lsada, tabiiy-geografik sharoitga qarab ayrim xususiyatlarga ega. U ikki qismdan iborat. Yaxlit tut yoki o'rik yog'ochidan, pasti tekis poyli temir yoki cho'yandan yasalgan tish (poza) o'rnatilgan asosiy qismi va unga tik holda ho'kiz yoki ot qo'shiladigan yakka shoti berkitilgan qismi. Og'ir toshloq yerlarda katta omoch, yengil tuproqli yerlarda kichik omoch ishlatilgan.

Odatda omochga ikkita ho'kiz, ba'zi joylarda ot yoki tuya qo'shilgan. Buning uchun bo'yterak yog'ochdan yasalgan bo'yinturuq omochga o'rnatilib, unga ho'kizlar qo'shilgan. Bir qo'ssho'kiz bilan bir kunda o'rtacha 1-2 tanob (yarim gektargacha) yer haydalgan. Omoch yerni ag'darmay, faqat yumshatganligi va begona o'tlarni birdan qirqmaganligi uchun yer 5-6 marta haydalgan.

Haydalgan yerni tekislab urug'ni sepgach, ustidan tuproq tortish uchun mola ishlatilgan. Asli ikki xil mola bo'lgan: biri katta, og'ir tut

yoki o‘rik yog‘ochidan yasalgan, uzunligi ikki metrgacha keladi, temir yoki cho‘yan tishlar o‘rnatilgan (six, mola, dandana) va ikkinchisi oddiy taxtadan (2,5 m va undan uzunroq) yasalgan, tishsiz mola, quruq qatqal va ajriqli yerlarda hamda sholikorlikda ishlatilgan. Bu moladan boshqa yer ishlarida ham foydalanilgan. Lalmikor (bahorgi) yerlarda moladan tashqari shox-shabbalardan yasalgan chapar bilan ham yerni molalaganlar. Ayrim kambag‘al xo‘jaliklarda omoch ko‘ndalang yotqizilib, oddiy mola shaklida ishlatilgan. Molaga ham bo‘yinturuq o‘rnatilgan qo‘sh ho‘kiz yoki ot qo‘shilgan.

Qadimdan voha aholisining 70 foizga yaqini qishloq xo‘jaligida band bo‘lgan. Vohaning suvga bo‘gan ehtiyojini asosan qashqadaryo daryosi ta‘minlab kelgan. Akademik V.V.Bartold asarlarida Qashqa vohasida sholi II asrdan ham ancha oldin etishtirila boshlangan degan fikr bildiriladi. Zarafshon va Qashqadaryo vohalarida miloddan oldingi va milodning boshlarida yetishtirila boshlangan. Naxshabga qarashli manzillarda milodning III-VI asrlarida sug‘orma dehqonchilik rivojlana boshlaydi. Shu davrdan boshlab qishloq xo‘jaligining boshqa ekinlari ham etishtirila boshlangan. Yuqori Qashqadaryo vohasida tuproqning melerativ holatiga qarab qishloq xo‘jalik mahsulotlari yetishtirish yo‘lga qo‘yilgan. Masalan: G‘uzor vohasida och bo‘z tuproqlar, gilli va gips tuproqlar, Kitob, Shahrisabz va Yakkabog‘ soyliklarida toshli, qumoq tuproqlar, tog‘li hududlar va balandlik mintaqalarida to‘q bo‘z, jigarrang va tog‘ o‘tloqi tuproqlari ko‘p uchraydi. Shu sababli tog‘li hududlarda ko‘proq kartoshka, nuxat, mosh, anzir piyozi, qora zira, murch, loviya, piyoz kabi mahsulotlar bilan birgalikda 1200 xildan ziyod turli dorivor o‘simliklar o‘sadi. Bog‘dorchilikda esa, yong‘oq, anor, uzum, bodom, pista, zirk, do‘lana kabi bir qancha mevalar yetishtiriladi[3].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH. M. “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”. T;. 2017.
2. Shoniyozov K. Qang‘ davlati va qang‘lilar.-T;. “Fan” , 1991.B.57-59.
3. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi: 2 TOM.